

ԳԻՐՔԵՐՈՒՆ ՀԵՏ

«ԳԻՐՔ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆ»

Վիգեմ Խեչումեան

Արդի մեր գրականութեան յաջողած պատմական վէպերուն մէկ մեծ մասը կու գայ Արեւելահայերէն: Մօտ դարի մը վրայ տարածուող գրական մեր ժառանգութիւնը հարուստ չէ վէպերով, մանաւանդ՝ ծրագրւած եւ լաւագոյն արուեստով մը իրագործուած վէպերով: Հետեւաբար ուրախութեամբ պէտք է ողջունել իւրաքանչիւր նոր ստեղծագործութիւն՝ որ ունի կնիքը յաջողութեան, Այսպիսի երկեր էին, վերջին շրջանին, Տէմիրճեանի «Վարդանանքը», Զօրեանի «Հայոց Բերդը», եւ աւելի ուշ՝ Խանկատեանի «Մխիթար Սպարապետ»ը, լիւծ ըլլալու համար ամենէն կարեւորները:

Այս շարքին կու գայ աւելալ եւ ամենչն բարձր դիրք մը դրաւել ներկայ տարեւրջանի Ապրիլի Հայաստանի մէջ հրատարակուած Վիգեմ Խեչումեանի «Գիրք Լինեւութեան» վիպասանութիւնը:

Ռեչումեան անձնանօք մը չէ. իր պատմութեան քերթը հատորը, հրատարակուած 1945-ին, «Զուարթնոց» ընդհանուր խորագրին տակ, նախածաշակ մը կու տար արդէն այն ստեղծագործութիւն՝ երուն՝ ո. բոնք պիտի կարենային երկնուրի այս իրան պէս բանաստեղծ ու գեղապաշտ գրագէտին

կողմէ: Դժբախտաբար սակայն, ստեղծուելէ ալ երկերուն համար սպասուած բաւական երկար տեւեց, բայց յապաղում մըն էր ասիկա, որուն մէջ Հեղինակը ապահովաբար որեւէ բաժին ու մեղք չունէր:

«Գիրք Լինեւութեան»ը, «Զուարթնոց»էն ետք Հեղինակին հրատարակած քանի մը գործերէն վերջ՝ ուշագրաւ ստեղծագործութիւն մըն է, արժանի՝ մանրամասն քնննութեան ու վերլուծումի:

Մեր գրականութեան «պատմական» ուրակուած վէպերը մանաւանդ՝ ունեցած են միակ ու գլխաւոր մտասեւեռում մը, որ այդ զանազան Հեղինակութիւնները իրարու կը բերէ, կը միացնէ ու մէկ յայտարարի կ'առնէ: Այդ՝ Հայ կորստուած պետականութեան վերահաստատումն բուռն ճիգն է ու կամքը, որ վառած է Հայութիւնը երկար դարեր անընդհատ:

Այս կէտն է որ չունչ ու ոգի կու տայ Բաֆֆի ու Մերենցի, Մուրացանի ու Տէմիրճեանի, Խանկատեանի եւ Ռեչումեանի վէպերուն: Ռեչումեանի նոր ստեղծագործութեան սկիզբը, ծանօթագրութեան մը մէջ կը կարգանք. «Գիրքը պատմում է, որ հեռաւոր այն դժուար դարերում (Մ.Ջ.էն դարեր, Ա. Գ.), բաժան-բաժան Հայոց Հողի վրայ ամենուր, գլխաւորապէս հարաւային Հայաստանում եւ մայր թաղաք Անիի շուրջ՝ ժողովրդի մարդիկ մտածում-գործում էին ողջ երկիրը թուրք-սելճուկների տիրապետութիւնից ազատելու եւ միաւորելու, համայն Հայոց նոր պետականութիւն հիմնելու համար»: Սակայն անկախ նմանութեան այս հիմնական երակէն, տարբեր գիծերով ալ վերոյիշեալներուն ստեղծագործութիւնները կը մօտեանան իրարու, սեւեռելու համար Հայ Հողի գլխաւոր երեսներէն մին: Այսպէս, բոլորին ալ հերոս-

ներք, անոնք՝ որոնք մեր պատմութեան զանազան շրջաններում, բախտորոշ պահերում, դէմ են ելած բռնացողին՝ յանուն հողի ու անձի պաշտպանութեան եւ կործանած պետութիւն մը վերակառնելու մեծ իղ. ձով, բոլոր այս հերոսները գրեթէ բացարձակ մեծամասնութեամբ տխուր վախճանի մը կը յանգին ու իրենց մեծ իղձը կը մնայ չիրագործուած ու փոխանցելի՝ դաշիք նո՛ր հերոսներու Բաֆֆիի Վարդանը (Վոնեթը) իր երազին հետ մուծին մէջ կ'ընկ-յուղի: Մերենցի Յովնանը (Վերկունք Թ. Դարուն) աւելի բախտաւոր չ'ըլլաւ. Խանդատեանի Մխիթարը (ՎՄխիթար Սպարապետ) եւ Բաֆֆիի Դաւիթը (ՎԴաւիթ Բէկ) իրենց գործը չեն կրնար աւարտի հասցնել, Նոյնիսկ Նդիշէ Զարենցի միակ վէպը՝ Վերկիք Նայիրի,՝ ամենէն սարսույի հեղուկեամբ մը (որ խորունկ վիշտէ ու բողոքի ամբարունած աւագանէ մը կը ժայթ-բի՛ր իր հերոսը՝ Մագուլի Նամոն խաչ կը բարձրացնէ, կրկին եւ միշտ՝ նոյն պատ-ճառով):

Դարձեալ, այս վէպերուն յատուկ միացման օղակ մըն է մեր ժողովուրդին թերութիւններն ու նկարագրի խորթութիւնները ցոյց տալով հանգերձ՝ հիմնաւոր սիրով ու հայրենասիրութեամբ բացառապէս հայուն արժանիքներն ու առաքինութիւնները: Ո՛վ ծանօթ չէ Արտվանի անմահ ճիւղին՝ Վեդո՛ւմ վրայ էք քարը ետքել, Հայոց մեծ ազգին չէ՞ք մամայումս, Ասիկա կը հանդիսանայ երկրորդ գլխաւոր՝ բնաբանը մեր բպատմական՝ վէպերուն:

Վերքը Լինելութեանը հիմնական այս հանդիսութիւնները անի եւ օակայն որպէս իրադրութեամ կը տարբերի նախորդներէն ու Նոյնիսկ վէպ չէ, այլ՝ «վիպասանութիւն», ինչպէս հեղինակը կը շեշտէ ենթախորագրով՝ արխիքն՝ միջնադարեան զրոյցներու ձեւին օգտագործութեամբ՝ պատմում մը: Իր ոճը, ժողովրդական զրոյցներու ստացումն իրական թրթռումներով, բացառիկ դեղեկութիւն մը հաղած է: Անաստիկ քանի մը նախադասութեան մէջ՝ արաջ ուրուսագիծը Հայաստանի. Վիսկ արանց ոտնատակ աշխարհը՝ կանաչ-կապոյտին տուող ծալ-

ծալ սարեր, ձնազաւթ ուսուսի լեռ, սար, ձոր ու ձորակ, գլխալորոյս խորունկայ անդունդ: Եւ դրանք մէջ՝ մի Վանայ լաղուարթ ծովակ, Գեղամայ մի աղբիւրակ՝ ծով, զազազած եւ հանդարտասահ գետ, լեզուանի առու, սառն ու զանգակ աղբիւրներ, խոլ անառտ եւ ծաղկուն աղբիւր շենատեղի ու չէն, աւան ու քաղաք... Հայոց տուն: Կրկնում են անառիկ բերդն ու քարէ աղեղնակապ-բարձրաբերդե կամուրջը, բանձրիկ թառած վանքը, ճուղապարհների կեռամետ սպասող անեղնագործ խաչաքար: Եւ կան ու կրկնուող են՝ լինի հոգս թէ վիշտ, լինի ուրախութիւն: Աղի ու լեղի է, դառն է արցունքը, ծիծաղ, սաղանդը շա՛տ, հանճարն անբացակայ, լինելու լեթան կերպը զօրաւոր: Եւ կրկնուող են ճամբան, սարան-պարան արահետը, քաղցրիկ լեզուն...: Այս քանի մը տողերն իսկ բաւարար են որ շինուի՝ միջնորոտը, ըլլայ մասնաւոր չըլլանակ, ու զորձող էջերուն հետ կարծէք լսել Քոչարեանի կախարդական ձայնը՝ ձեզ Հայ հէքեաթին գիւթանքներուն մէջ քաշող:

Եւ իրապէս որ հէքեաթ:

Հոնգոյ (plot) չունի. էջերուն վրայ հանդէս եկող իւրաքանչիւր դէմք հերոս մըն է ինքն իր մէջ, իր անհատականութեամբ, իր մտածումներով եւ արարքնելով: Սակայն գոծադեզ այդ բազմութենէն կը գատուի քանի մը կերպարներ, որոնք, աւելի ամուրամտնօրէն գծուած, կը ներկայացնեն միջնադարի մեր ժողովուրդին հոգեբանութիւնն ու՝ դիմագիծը՝ Նախ՝ Աւետիքը, որ Վերիշէն է, Հայաստանը որդի ստի առնող եւ յամեն ու տեսածը միայնակ մէջ պահուած պատմութեան մատենանին յանձնող: Երեւտաւոր մը, բարի ու միաժամ, իր մատենաւոր ու զայն լեցնող ժողովուրդով տառապող, միաժամանակ. Հայոց հողին վրայ երախը բացած բռնաւորին սուր քաշող: Աւետիքը՝ Հայութիւնը:

Ապա՝ Յետեւ կամ՝ Աղաբաշակը, արքան Բաշակունաց... Նարեկը, սարուկ մը, ճորտ մը, աղանդաւորի խարանը ճակտին, որ կրնայ իր շուրջ համախմբել բոլոր

նման բան մը թողատրելի ըլլար: Այն բոլոր անգիրտութիւնները, որոնք մեայիման ողակ են մեր վիպագիրներուն մօտ՝ կը դատաւարին Սեւակի երկին: Բայց մասնաւոր ինչո՞ւ մեաներ վիպասանութիւնը եւ «Զանգուկաստեօ» ամենէն մերձի են իրարու:

Ինչպէս Սեւակի, նոյնպէս ալ ինչո՞ւ մեաներ լեզուն մասնաւոր կախարդութիւն մը, «տուրքութիւն» մը ունի, որ կու գայ անոր բիրեղաքնութենէն: Ամենէն յճիտ, յոսուկ, ամփոփ բայց քաղաքաբնուոր լեզուն է, որը երբեք տեսած ըլլանք արեւելահայերուն մօտ: Որոշ է որ իր վիպասանութեան նիւթը քաղելով հայ միջնադարէն, ինչո՞ւ մեան պէտք տեսած է յաճախ դրածածկ այդ չըբարբ ընտրող ոճի եւ տառադրութիւններ, սակարկ իր գիրքէն կը պատկերէ արուեստակալը, բռնաբարկը, փնտռուածը: ԲաժՖի իր «Մամուլը» ամբողջ բառարան մը կերտեց, նոյնը կ'ընէ ինչո՞ւ մեաներ ներկայ գիրքը: Թերեւս դարձեալ հարց ծագի, ինչպէս եղած է անցեալին՝ ուրիշ «պատմական» վէպերու պարագային, թէ ինչդրու առաջնորդ ստեղծարարութեան նիւթը միջնադարէն ըլլալով՝ դա՛յ, պատկերացնելու համար զործածուած լեզուն ու ոճը եւս միջնադարեան են, եւ հետեւաբար՝ ներկայ ժամանակներու համար անպարտաւոր: Կարգալէ ետք «Գիրք ինչո՞ւ մեաներ», անկարելի պիտի ըլլար համոզուիլ նման եղբայրութեան մօտ, սրտիհետեւ, ինչո՞ւ մեաներ լեզուն — ճոխացած բառապաշարով, ամենէն արդիական են ամենէն գեղեցիկ գործիքն է՝ արտայայտելու ինչպէս միջնադարը, նոյնպէս ալ ներկայ չըբարբ առօրեայ մեր կեանքը: Անձի եւ չըբարբի, ինչպէս այլ քանի մը փոքր փոփոխութիւններով՝ կարելի է «Գիրք ինչո՞ւ մեաներ» վերածել մերօրեայ վիպասանութեան մը: Ու այս արժանիքը չի բխիր միմիայն ինչո՞ւ մեաներ արուեստէն, այլ արդիւնք է պործածուած լեզուին ճկունութեան, արու եւ ջղուտ բաղաժամաստութեան: Ամէն անոնք որոնք մուշկ կը տեսնեն հայերէնի ապաւան, ամէն անոնք որոնք տարակոյտներ ունին մեր լեզուի մասին՝ պէտք է անպայման կարգան այս գիրքը, գիտակցելու համար թէ ինչ նուրբ գեղեցկութեան եւ ինչ թանկ կրնանք երանգներու կրնայ հասնիլ ահ՝ իրապէս արուեստագէտ որդի մը գրչին տակ:

Բայց արդէն ինչո՞ւ մեաներ լեզուն քերտ. եւսական կանոններու եւ հրահանգներու կաղապարի միայն ձեռնած թաղերու յարգանք մը չէ, այլ՝ հիմնականօրէն կրնայ արուեստագէտին, էութենէն, մաս կը կաղձ անոր ամենէն ներքին խորհրդանշաններուն, յոգեբուն, տեղեկներուն եւ արտայայտելու ուղիներին:

Իսկ հեղինակին բաւ ու պատմելու ուղի՞ն է համար լեզուութիւնն է, ապրիլ տեղեկութեան կամքը, տեսչի, վճարակաւութիւնը, Առաւիգ, ինչ որ մեղի կը տրուի այս վիպասանութեան մէջ՝ ամենէն արտայայտ փաստ մը է մեր դարաւոր ապրումներուն եւ ձորաւորութեան, իրեն ժողովուրդը եւ հաւատարմութիւնը, միւլութիւն մը կաղմելու, ամբողջութեան մը դառնալու մեր երազին: Կէս դարէն առեւելի է որ չիքնող հորածնութեան դարձած է զննադատելի Հայ նախորդի մեր մեր ժողովուրդը պիտակի անկախութեան ու երկպառակ՝ մեկնելով Հայոց պատմութեան շատ մակերեսային, ծանօթութեան ու մեր կեանքին եւ հողին պայմաններուն անտեղեկ վիճակէ մը: ինչո՞ւ մեաներ գիրքը, ի միջի այլոց, այդ սխալ եւս վերջնորդ ուսական գեղեցիկ ապացոյցներ կու տայ: Վերի մէջքերուած ծանօթութեան հետեւեալ նախադասութիւնը լաւագոյն ամփոփում է հեղինակի նպատակին. «...Ժողովուրդի մարդիկ մտածում գործում էին ողբերկիր թուրք-սելուկներին տիրապետութեանց աղատելու եւ միաւորելու, համայն Հայոց նոր պետականութիւն հիմնելու համար»:

«Համայն Հայոց»:

Այս է եղած անպիտակից թէ գիտակից ձուռումբ բոլոր Հայերուն, որ աշխարհաւոր փոթորիկներու եւ մոխիրներու ու ծուխի ընդմէջէն՝ դարերով եւ զարբերով փնտռել են ա՛յ, զեկանք, ա՛յն անաշխարհիկ՝ որուն միայն պիտի կարենաք հիմնուիլ ու բարձրանալ ու աշտարակուիլ «Համայն Հայոց»-ը: Ուրանալ այս ճիգն ու ձգտումը՝ մերձի

է. ամբողջ Հայոց պատմութիւնը, ամբողջ Հայութիւնը, ամբողջ մեր գոյութիւնը:

Ո՞նցումնանի գրգին մէջ՝ Ուլաթցի Հայը գրեթէ անծանօթ մըն է Անեցիին, այս վերջինը՝ Մշեցիին: Ուրիշ մը՝ Ուլաթցիին եւ այսպէս՝ շարունակաբար: Եւ օսկայն կը բաւէ որ ասոնցմէ մէկը կամ միւսը իրարու դա՛ն: Կիւրուքն արտաքին կեղեւները, սովորութիւններու եւ արտաքին պայմաններու պատկեր իննան՝ ու ահաւասիկ Հայեր, եւ ո՛չ Ուլաթի, Անիի, Մուշի, Ուլաթի կամ Սասունի քաղաքացիներ: Քաղաքացիներ՝ Հասո՛ց աշխարհի, բնակիչներ՝ «Համայն Հայոց» մեծ տունին: Տառապող ու Հայածա կան՝ նո՛յն թշնամիին առջեւ: Ըմբռնատութեան եւ պայքարի նո՛յն կրակով հրդեհւած: Հայեր՝ միակամ, միասիրտ ու Համաձո՛յլ: Եւ այս բոլորէն յաճող մեծ երազ մը՝ ազատ ու ինքնիշխան պետութիւն, Հայաստան:

Գրեթէ բարձրակէտը Հանդիսացող Սեւ-ճուղներու եւ Հայոց ճակատամարտէն ետք, գիշերը, վէրքի ու մահուան տունէ մը դուրս ելլելով, Աւետիք կը կանգնի բաց երկնքին տակ ու՝

«...Ող շատ կար տարօնական՝ մուշ ջնարակուած երկնքի տակ: Շատ աստղեր կային, օդ էին արտաբերում: Աշխարհն էլ քանդուէր, աւերուէր՝ օդ կը մնար շնչելու: Ուրեմն՝ ապրելու:

Յայտնաբերուած այս միտքը Աւետիքը կարծրացրեց. Ապրիլը կայ, եթէ աշխարհն էլ քանդուի-աւերուի: Մեռնողի համար կը քանդուի, ապրողը կը շինի եւ յետոյ ապրողը չի էլ իմանայ՝ թէ քանդուած է եղել

ժամանակ առաջ: Ելնեմ բարձր մի լեռ, բարձրից ու հեռուից գոռամ, որ ձայն հասնի բոլորին եւ յետոյ եկող մարդկանց. ասեմ՝ մեռնելու լինէ՛ք, ապրելուց մտածէ՛ք... Որ այդպէս մտածէ՛ք, մարդուս մա՛ն չկայ: Իմացէ՛ք, արեւան կարմիր կաթիլ կ'երթայ կը հասնի մինչեւ յաւիտենականութիւն եւ այնտեղ ձայն կը տայ. ' ես մի այլ երակում, այլ սրտի մէջ լինելու եկած Աւետիքի բաժինն եմ: Հէ՛ջ, ես Աւետիքն եմ: Ու մենք ամենքս, ինչքա՛ն կա՛ք, կ'ապրենք այդպէս: Կ'ապրենք ժողովրդով:

Այսպէս էր, որ Աւետիքին թուաց, թէ գիշերուայ խաւարից պոկուելով, երկրի ու երկնքի միջով ընդառաջում է մի շինական այր մարդ: Մի բնուեր մարդ, որ գիշերում էր Հացիկում եւ ցերեկը գալիս էր Ողական հպարտ ամրոցի հին հանդստարանը, մեռելի հող էր մաղում ապրելու համար: Թուաց՝ այդ զօրաւոր մարդն է Հիմադէմը, եւ իր խօսքն է կրկնում քարեղէն յաժմառութեամբ. Մայր Հայաստան կայ, նա կը պահի Հայոց:

Աւետիքը կանգ առաւ, բարձրաձայն առաց.

— Գո՛նդ է ճշդութիւնը, լսո՞ւմ ես... Գո՛նդ է: Հայոց պահապանին մահ չկայ...»:

Հաւատք է այս, ներծին, Հայաստանո՛ւկ: Ապրելու հաւատք, հաւատք լինելութեան, ըլլալու, տեսելու, գոյ մնալու: Անխորտակ՝ ինչպէս Արարատը, խոր բայց ջինջ՝ ինչպէս բարձրադիր Սեւանը, եւ անփոփոխ ու յաւիտենական՝ ինչպէս Հայու հողին:

ԱՐԱՅ ԳԱՂԱՅՃԻԱՆ